

Usos comunals de la terra a la Catalunya moderna, *segles XVI-XVIII*

Treball final de grau en història

Marc August Muntanya Masana

Rosa Congost (*tutora*)

Universitat de Girona / Facultat de lletres

2016-2017

Índex general

INTRODUCCIÓ, *motivacions*

ASPECTES PREVIS, *definició i orígens*

Terres comunals

Usos comunals

Orígens

SEGLES XV-XVIII, *evolució general*

Segle XVI: regulacions, bans i inicis de la conflictivitat

Segle XVII, canvis

Segle XVIII, l'arrelament de l'individualisme agrari

ORGANITZACIÓ INTERNA, *accés i gestió*

Conflictivitat

CONCLUSIONS

Lex loci, praxis loci

Epíleg, conseqüències

BIBLIOGRAFIA

"No es poden posar portes al camp."

INTRODUCCIÓ, *motivacions*

La meua experiència personal fent de pastor durant un estiu a la muntanya comunal de Nevà (Ripollès) i de conèixer com s'organitzava la gestió entre els veïns, així com dels vincles amb el poble de Vallfogona del Ripollès que disposa d'un bosc comunal gestionat per l'ajuntament, van dur-me al plantejament de fer aquest treball final de grau a l'entorn de les terres de gestió col·lectiva, és a dir *els comunals*. Aquest plantejament partia de diversos prejudicis previs que he pogut constatar habituals en molts treballs genèrics: la tendència a ubicar el pes dels comunals a la muntanya (i concretament al Pirineu), i -potser encara més habitual- a centrar-se en les *terres comunals*, és a dir les pròpies d'un municipi, amb poca atenció als usos comunals de la terra (probablement influït pel concepte de propietat absoluta actual). Aquest plantejament inicial però es va veure modificat a partir de les primeres lectures, i de la coincidència temporal dels debats previs sobre la llei del llibre sisè del codi civil català:

El llibre sisè del codi civil català, en el seu apartat sobre contractes de conreu, hi trobem citats els drets d'espigolar i del rostoll (en un paràgraf gairebé incomprensible) i una mica més avall, en el punt referent als subarrendaments una breu menció als *aprofitaments marginals*. Ambdós punts escenifiquen prou bé allò que resta dels usos comunals a Catalunya: un vague record amb vocabulari propi, un *costum* de bon pagès, però completament integrat dins la dinàmica de la propietat privada *absoluta*: s'especifica clarament que els aprofitaments marginals són una *cessió* i no un *dret*.¹

En aquest punt, vaig replantejar el treball per donar a una major atenció a aquest usos col·lectius que coneixia parcialment però dels quals no en tenia consciència: En són dos bons exemples el *rostoll*, particularment perquè l'he exercit amb els ramats d'ovelles que he acompanyat i l'exerceixo amb el meu ramat de cabres i ovelles actualment (amb o sense *permís* del propietari), i l'espigolar: A l'octubre de 2016, mentre iniciava les lectures per aquest treball, tres persones recollien espigues de blat de moro d'un camp de sota casa que feia poc

---

¹ Article 623-9. Ús i costum de bon pagès // És una obligació derivada del contracte de conreu la de conrear segons ús i costum de bon pagès de la comarca, fins i tot, on escaigui, pel que fa als **drets d'espigolar i de rostoll**, d'acord amb les bones pràctiques agràries i les limitacions específiques a què estiguin sotmeses determinades zones del territori en funció de la normativa en vigor, encara que no hagi estat pactada expressament. // Article 623-26. Subarrendament 1. L'arrendatari no pot subarrendar la finca, llevat d'autorització en el contracte o consentiment exprés de l'arrendador. 2. La **cessió** d'aprofitaments **marginals** no es considera subarrendament, sempre que aquests no representin més d'una desena part del rendiment total que s'obté de la finca // Llibre sisè del codi civil català LLEI 3/2017, del 15 de febrer. Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya. Núm. 7314

havien segat. També en aquest moment previ durant el plantejament del present treball vaig observar la quantitat d'usos col·lectius de la terra ben vius que tenim als boscos, erms i conreus i que sobrepassen la propietat absoluta: la caça, collir bolets, recollir plantes, cargols, passejar o caminar, etc. No són drets universals, ni lliures: No es poden fer allà on està explícitament tancat, tampoc existeix una consciència clara en la societat sobre aquests drets, de fet és rellevant que en un País amb un 64% del territori ocupat per massa forestal, la major part de la població desconeix que el 73% dels boscos són de propietat privada². Avui doncs, aquests usos col·lectius de la terra ja no són necessaris per a la subsistència i estan lligats a l'oci o a la tradició, i simplement s'exerceixen quan i com es pot i sempre apel·lant al *costum*. Veurem que això no és nou.

Aquest treball doncs s'encara cap a la comprensió global de les formes de gestió col·lectiva de la terra: parteix de la premissa que entendre el concepte de propietat en època moderna i en una manera de viure pre-capitalista és un exercici difícil (o molt difícil) des del nostre present. Cal primerament assumir doncs el repte que suposa la pròpia subjectivitat i la nostra percepció i coneixement de la propietat i sumar-hi el grau més de complexitat que aporta l'element comunal.

Parteix aquest treball també de la constatació (i això ha tendit a canviar recentment) que molts estudis historiogràfics sobre l'època moderna a Catalunya no entren a fons sobre les terres o usos comunals i la seva repercussió a la societat pagesa (ni en aspectes socials ni econòmics) o fins i tot n'han obviat l'existència, en aquest sentit convé destacar que la historiografia catalana hagués *ignorat* els bans fins a la dècada dels '90 del segle XX (Bosch, Monica. Congost, Rosa. Gifre, 1997). Aquesta manca d'atenció fins fa pocs anys i amb escasses excepcions cal afegir-hi el fet que molts estudis recents en tractar els comunals es centren a les terres de *propietat* comunal en un sentit de la propietat gairebé actual i sovint focalitzat al Pirineu, és a dir seguint la dicotomia de propietat *pública/privada* i confonent sovint *comunal* amb *públic* (Iriarte Goñi & Lana Berasain, 2007). Paral·lelament també cal destacar que en molts casos l'interès és en el fet de la pèrdua (o la disminució) de les terres comunals particularment en època contemporània, més que no pas una voluntat d'estudiar-ne la gestió (De Moor, 2007; Iriarte Goñi, 1996).

Trobem, per exemple en un article sobre l'agricultura catalana durant el reformisme borbònic de l'any 1993 afirmacions com aquesta: *Pel que sabem fins ara, les terres comunals eren a*

---

² Segons dades de 2012 (Generalitat de Catalunya. Centre de la propietat forestal. Anàlisi de les dades cadastrals., 2012)

Catalunya poc importants, excepció feta, probablement, d'algunes comarques lleidatanes. (Duran, 1993). Possiblement això es deu a que és allò que ha perdurat als nostres dies, però obvia el paper de les terres comunals a la resta del País i obvia també un element clau en la vida de la pagesia: el *costum*, l'activitat agrària i ramadera convivia i sobrepassava els límits de la propietat que avui entenem intocables, a partir dels usos col·lectius de la terra.

Com ja s'ha apuntat, i malgrat alguns estudis generals rellevants com *la historia de la propiedad comunal* d'Altamira de 1890 o els treballs de *Brutails* o *Hinojosa*, la historiografia entorn als usos comunals encara contrasta amb el que podem trobar referent a altres països (*Thompson, Ado, Mc Phee, Bloch, Lefevre, etc*). Això no obstant ha tendit a canviar en els darrers anys però no sense dificultats: La dispersió i el poc volum en la documentació escrita (a excepció de la referent a la conflictivitat) probablement sigui un dels factors clau que expliquen la problemàtica d'estudiar-ne el seu impacte social o econòmic, de fet Montserrat Duran en el mateix article citat de 1993 explica que al segle XVIII hi ha dades sobre els ingressos que els municipis obtenien de l'arrendament de fleques, tavernes, hostals, carnisseries, etc., però que rarament es fa menció de l'aprofitament de terres del comú. Aquest fet però, no explica la manca d'atenció.

Generalment també és constatable com durant anys la historiografia i la societat van tendir a ignorar o bé demonitzar (de manera directa o indirecta) la gestió comunal. L'article de Hardin (1968) amb el títol "*la tragèdia dels comunals*" a la revista *science* esdevé paradigma dels qui mostren la gestió col·lectiva com un element *contra natura, arcaic i inepte per al progrés* a partir de la idea d'un *homo economicus egoista* que sobreexplota. Aquest alimenta l'esgotament dels recursos ja que segons Hardin, en la gestió comunal es privatitzen els beneficis mentre que es fan comunes les pèrdues (Hardin, 1968; Sala, 1995). Aquesta visió negativa sobre els comunals no tindrà la seva principal crítica fins 22 anys més tard, en les tesis d'Elinor Ostrom (1990), que investiga el funcionament intern de les comunitats per explorar quins són els elements que en permeten el manteniment i el seu èxit, que ella fixa a partir de vuit principis bàsics³, serà interessant analitzar aquests principis en les causes del desmembrament dels usos comunals a casa nostra. Ostrom defensa la cooperació i la confiança entre individus com a element clau per entendre l'organització i la bona gestió dels comunals. El debat però no està tancat i de fet el trobem ben viu, alguns economistes (òbviament de tendència liberal) han respost vehementment l'obra d'Ostrom, en alguns casos

---

³ 1)Definició clara de fronteres 2)Equivalència proporcional entre costos i beneficis 3)Decisions col·lectives 4)Control 5)Sancions graduals 6)Resolució ràpida i justa dels conflictes 7)Autonomia local 8)Relacions adequades amb tots els nivells d'autoritat (governança policèntrica). (Ostrom, 1990; Wilson, 2016)

gairebé amb desqualificatius a partir de la visió que *qualsevol cosa que afebleixi els drets sobre la propietat privada promou el barbarisme* (Block, 2011). A casa nostra, sorprèn trobar economistes que podrien ubicar-se fàcilment en un pensament econòmic liberal com Sala i Martín que aplaudeixen les tesis d'Ostrom (Sala i Martín, 2009).

Cal matisar però, que fora del treball acadèmic, a Catalunya el debat és poc rellevant a la societat: les terres comunals que queden són majoritàriament gestionades per l'administració pública amb poca (o cap) participació ciutadana, i la percepció del passat (i l'ensenyament d'aquest passat a les escoles) no aborda formes d'organització pagesa més enllà dels *masos*. Existeix doncs una manca evident de divulgació fora del món acadèmic, en aquest sentit el llibre de David Algarra (2015) és de les poques (possiblement la única) obres que expliquen la història dels usos comunals a Catalunya amb to i voluntat divulgativa, malgrat que tendeix a la idealització o reivindicació.

No és la pretensió d'aquest treball la de reivindicar ni idealitzar la gestió comunal de la terra sinó estudiar-la i analitzar-la amb totes les seves complexitats.

Des d'un punt de vista social, en aquest treball s'intentarà superar el concepte de pagesia com un ens abstracte *uniforme, igualitari o solidari* seguint la línia de bona part dels autors estudiats (Bringué i Portella, 1995; Serra (coord), 2008) i exposar com dins d'una paraula generalment usada amb significació gairebé de classe social, agrupem persones amb patrimonis molt diversos i sobretot *-rellevant respecte al tema d'aquest treball-* amb interessos molt diversos. No només es marcarà la diferència entre pagesos i menestrals (*agricola i laboratori*) seguint la línia de Pere Gifre, sinó que s'intentarà anar una mica més enllà i afinar on sigui possible partint de la realitat local i amb el vocabulari a l'abast, per exemple la nomenclatura citada per Josep Bringué, distingint la pagesia del Pallars entre cases *fortes* i cases *baixes*.

En l'estudi de la gestió comunal i les seves implicacions socials, a més de la distinció de rendes, patrimoni o interessos dins de la pagesia, cal sumar-hi la variabilitat del territori, de cada moment històric i de tota classe de particularismes que fan difícil establir pautes d'evolució o comportament general en termes socials. Així doncs, veurem com els litigis pel tancament de terres tindran durant el període estudiat protagonistes aparentment contradictoris: una petita pagesia partidària de les rompudes o del tancament de terres (particularment vinyes i olivars) contra grans propietaris de ramats (particulars, senyors o monestirs) que defensaran pretesament els drets comunals, així com grans terratinents litigant contra universitats per tancar les seves finques. Aquests exemples (preliminars i generals) són rellevants per il·lustrar

una idea que s'anirà desenvolupant també en les següents pàgines: La relació habitual dels estrats socials més baixos amb la defensa de les terres comunals és inexacta. A més, també veurem el paper ambigu de les universitats defensant a voltes els drets comunals, però a voltes (i no en poques ocasions) al costat dels interessos de l'oligarquia local.

Cal no obviar però, que en la pèrdua progressiva dels usos comunals de la terra (sobretot els usos *menors* o de subsistència com *llenyejar, espigolar, feixinar, etc*), afectarà de manera irreversible als estrats més baixos de població.

Tampoc és objecte d'aquest treball estudiar la conflictivitat en termes jurídics, ni centrar-se en el procés del tancament de terres, tampoc exposar les eines o les fonts per a l'estudi històric. L'objectiu és doncs (*dintre el que sigui possible*) definir una fotografia dels usos comunals de la terra entre el segle XVI i XVIII a Catalunya, exposar a partir dels diferents treballs i estudis un estat de la qüestió on intentar posar llum a la complexitat del concepte dels usos col·lectius de la terra, entendre'n el seu funcionament intern, la seva evolució i conflictivitat.

El marc temporal (segle XVI, XVII i XVIII), així com l'especificitat dels usos col·lectius de la terra, no responen a una elecció casual: La varietat d'usos col·lectius existents a la societat catalana és àmplia (aigües, pesca, molins, tavernes, forns, ponts, camins, etc), així que era necessari establir criteris de concreció per a un estudi amb una certa profunditat, la terra com a element bàsic per a la subsistència de les persones, la gestió de l'accés als recursos o la seva mercantilització em semblaven elements importants en el canvi de mentalitat cap a la societat capitalista. Així mateix, el marc temporal entre els segles XVI-XVIII permet observar els usos comunals de la terra en el moment inicial de la seva pèrdua. És el període on la conflictivitat es multiplica i per tant on trobem documentació que ha permès un nombre de treballs concrets i rigorosos (Bringué, Congost, Galecrà, Gifre, Olivares, Sanllehy, Serra, etc), és doncs el moment previ al declivi on podem entreveure com era (o com entenem que podia ser) la realitat dels comunals en un moment on aquests usos i aquest sistema de gestió eren encara molt estesos i molt habituals no només en les zones de muntanya sinó a tot el territori.

ASPECTES PREVIS, *definició i orígens*

Terres comunals

Les terres comunals són aquelles terres que no pertanyen a un sol individu sinó que són pròpies d'una comunitat. En el context del concepte de propietat a la Catalunya moderna seria més correcte dir que la comunitat gaudeix del *domini útil* (tot i que en alguns casos també el domini directe) d'un conjunt de terres que cedeix, lloga o reparteix de manera acordada entre els veïns. Aquesta gestió comunitària es fa a través de diferents òrgans que podem simplificar en dos: consells de veïns i universitats.

Usos comunals

Els usos comunals són elements de la vida diària a pagès que transcendeixen la idea de la propietat privada o particular tal i com l'entenem avui, així com el dualisme domini útil/directe.

Són usos que garanteixen determinats aprofitaments de la terra per part de tots els membres d'una comunitat sigui la terra de propietat comunal, pública o privada i independentment de qui en tingui el domini útil o directe.

És un conjunt de drets que coneixem com a *emprius* i que en la tradició catalana recollida en el conegut com a *usatge strate 72*, són bàsicament aplicables als erms, garrigues, boscos i prats, que "*(...) són de les potestats no perquè ho hagen per alou ne ho tenguen en domini mas que tots temps sia empriu de lurs pobles*" (Bringué et al., 1998), no obstant això aquests drets també s'apliquen als conreus en determinats moments de la collita, fet que serà un dels elements de conflicte més habitual especialment amb la vinya.

D'aquesta manera un bosc sota qualsevol jurisdicció podia ser (teòricament, com veurem més endavant no sempre es complia) parcialment explotat pels veïns d'una comunitat per a fer llenya per ús domèstic (llenyejar o feixinar), per a recollir-hi herbes, etc. De la mateixa manera podia passar en terrenys erms i garrigues, però també un conreu passava a poder ser aprofitat per la comunitat un cop segat i tretes les garbes (*espigolar*) o pels ramats del terme (*rostoll*), per citar alguns exemples.

Són usos que garanteixen l'accés de tota la comunitat en moments puntuals a tota la terra que la conforma, i que per tant hom pot pressuposar que es tracta d'un recurs essencial per a la subsistència de les persones pobres, sense terra o petits pagesos. En aquest sentit mentre que podem trobar exemples de terres comunals defensades per grans propietaris de bestiar i famílies benestants a través del control que podien exercir sobre la universitat, els usos comunals són generalment objecte de defensa aferrissada i inequívoca per part de la part més baixa de l'estament pagès en la majoria de plets (Bringué et al., 1998).

Orígens

L'origen dels comunals és i ha estat objecte de debat principalment distorsionat com hem vist, i com planteja Tine De Moor (2007) a partir de la visió *positiva* o *negativa* sobre la propietat col·lectiva i l'ús dels recursos, dues visions estretament lligades a dues formes d'explicació: l'*evolucionista* molt estesa al segle XIX i avui pràcticament considerada obsoleta, que observa com les primitives societats comunals sempre haurien tendit cap a la propietat privada, i la *causal* on el tipus de propietat seria fruit de l'elecció entre diferents opcions, i estaria condicionat per una sèrie de factors: valor, rendiment, etc. (De Moor, 2007).

Malgrat la divergència de perspectives, hi ha un consens generalitzat en que la comunal és una forma d'organització social primitiva. Altamira en la seva *historia de la propiedad comunal* ja ens refereix com alguns autors clàssics (Plató, Virgili o Ovidi) presenten un passat on *tot era comú*, o bé un començament de la societat on l'abundància de pastures va propiciar l'extensió del pasturatge *que no podia ser sinó comú* (Altamira, 1981). L'individualisme romà i la propietat privada absoluta haurien estat el xoc principal (a nivell social i jurídic) en la història de l'accés a la terra en els pobles mediterranis, sovint s'ha plantejat el dret romà com a exemple d'individualisme, però no obstant està documentada no només l'existència d'un ager publicus que hom podria discutir-ne la categoria de comunal per ser exclusiu de determinades famílies, sinó la convivència amb boscos, erms i altres terres d'ús i accés no privatiu que gaudiren de reconeixements oficials com en el codi Teodosi⁴ o en els repartiments de terres conquerides⁵ (Altamira, 1981; Plack, 2009).

---

⁴ *Silvarum, montium et pascui, uniuersae pro rata possessionis suppetit esse comune* (Altamira, 1981) p. 145

⁵ Segons Plack (2009), els repartiments deixaven al marge boscos, erms i pastures que eren per la comunitat.

L'aparició del cristianisme i una apologia clara durant els primers segles de la vida en comú, l'austeritat i un fort sentiment contra l'acaparament de riquesa van propiciar l'aparició de diferents formes de comunitats i va reforçar una actitud social favorable a la gestió comunal, aquest fet juntament amb les reminiscències (probablement encara vives en els costums locals) dels pobles pre-romans van fer re-viure (*o mantenir*) els usos col·lectius particularment a la terra no treballada (Altamira, 1981).

A Catalunya, com als països veïns l'entrada del feudalisme portarà les terres comunals a ésser considerades concessions reials o senyorials. Les cartes de poblament seran un element important ja que *atorgaran* boscos, erms i pastures al comú (de manera sorprenentment similar a com ho feren els repartiments de terra en època romana), legitimant així les estructures de poder i el sistema feudal, l'aparició d'aquests usos col·lectius escrits doncs no és la seva aparició real sinó que es tracta de l'ordenament sobre uns usos i costums generalitzats anteriors (Thompson, 1993).

A nivell jurídic, ja en l'ordenament Visigot trobem que el *liber iudiciorum* reconeix diversos usos comuns de la terra (Altamira, 1981), però a Catalunya l'*usatge strate* 72⁶ és sens dubte el referent documental pel que fa a l'ordenació jurídica de l'empriu. És dins els usatges de Barcelona de Ramon Berenguer de 1068 (que trobem al segle XVI i XVIII sense grans variacions), i es tracta d'una de les fonts documentals més recurrentment citades i evocades tant per estudiosos com per les universitats en moments de conflicte, tal és la pervivència que fins i tot el podem trobar actualment citat, per exemple en una sentència del tribunal suprem sobre un conflicte territorial entre Fígols i Alinyà i Odèn l'any 2013 ("Sentencia de TS, Sala 3^a, de lo Contencioso-Administrativo, 9 de Diciembre de 2013 - Jurisprudencia - VLEX 487287638," 2013)⁷.

Cal dir però que malgrat la aparent claredat del text de l'*usatge*, hi ha alguns aspectes que al llarg de la història han generat dubtes i interpretacions: el jurista Marquillès al segle XV conclou que l'*usatge* no pot aplicar-se a les *propietats* de *particulars*, així mateix, al segle XIV Montjuich planteja que la *potestas* només pot aplicar el dret a l'empriu a les terres que es troben dins el seu terme, i Guillem de Vallseca al segle XV fa constar que es tracta d'un *costum* en desús (Brutails, 1888).

---

⁶ "Com les vies publiques sien de la poçtat / Les strades e les vies publiques les aygues corrents, e les fons viues e los prats e les pastures e les selues e les garrigues e les Roques qui son en aquesta terra son de les postats, no que agen aqueles per alou, ne tenguen aqueles en lur] [seyoria mas que son sien tots temps a empriu del seu poble senes tot contrast e senes tot contrari, senes alcun seruey que nols en sia donat ne stablit" (Gudiol, 1907)

⁷ En el procés, s'utilitza per exposar la diferència entre un empriu i una terra comunal pròpia: "(...) calgui diferenciar entre el que és un bé comunal del que és un simple ús o drets comunals sobre una finca pertanyent a tercer. L'origen legal dels béns comunals es troba a l'*Usatge* 72, o *Usatge Strate* (...)"

Al marge de l'*usatge strate*, cal tenir present que ja al segle X apareixen els primers ordenaments d'emprius, que juntament amb les cartes de poblament i el repartiment de boscos i prats per al comú (Serra Clota, 2001) donen una idea que existí una dinàmica general d'usos col·lectius com a mínim en les terres no conreades.

És necessari matisar però, que l'*usatge 72* fou el reflex d'un costum però no un ordenament general amb validesa legal, ja que malgrat limitava aparentment la *plena propietat*, són nombrosos els exemples on l'empriu fou regulat o prohibit, de fet l'existència del costum tampoc garantia que els drets col·lectius fossin respectats, l'any 1001 trobem un conflicte entre veïns de Cornellà de Llobregat i dos terratinents (Pere i Enric) per les pastures en terra de *comuni propio* del delta del Llobregat (Font i Rius et al., 1996)⁸. No és però fins al segle XVI i sobretot a partir del segle XVII amb el procés de bans, que aquesta regulació pren caràcter *privatitzador*.

---

⁸J. Fernandez Trabal (*Béns comunals a l'edat mitjana, un estat de la qüestió*)

SEGLES XV-XVIII, *evolució general*

Es fa difícil descriure una fotografia fixa sobre l'estat i l'evolució dels comunals al segle XVI i XVIII, ja que la realitat és molt diversa. A ritmes desiguals, i amb característiques variables la Catalunya moderna veurà i viurà el naixement i la consolidació de l'anomenat *individualisme agrari* (Vilar, 1964), en una forma relativament espontània i prematura si ho comparem amb el desenvolupament als països de l'entorn (Anglaterra, França, Castella).

Aquest fet esdevindrà paradoxalment transcendental per al coneixement dels comunals ja que l'amenaça d'aquests usos de la terra a partir d'un conjunt de factors combinats (creixement demogràfic i econòmic, canvis socioeconòmics i polítics, etc), ens situen en el moment just de la col·lisió: L'augment de la conflictivitat a partir ja del segle XVI implicarà un ordenament jurídic constant i recurrent que ens han deixat testimoni escrit. Plets, Bans, concòrdies,... L'*assalt* als comunals (prenent les paraules de Marc Bloch) serà paradoxalment l'element que permetrà el seu estudi. Aquest assalt no és un fenomen que comenci ni acabi circumscribit als segles XVI-XVIII, però sí que és en aquest marc temporal on trobem la seva eclosió.

Per entendre i descriure els usos de la terra a la Catalunya moderna cal primerament entendre que ens trobem davant un territori variat a nivell geogràfic, demogràfic i de desenvolupament econòmic. Catalogar les diferents *catalunyes*, no és una tasca senzilla però és possible agrupar tendències generals que ajudin a una millor comprensió d'aspectes concrets. En aquest sentit trobem diferents divisions: *la vella i la nova*, o *la de llevant i la de ponent* (Marull, Pino, & Tello, 2008) així com les tres catalunyes de Pierre Vilar: *la de mar, la de muntanya i la plana*. Davant l'impossibilitat d'un treball extens i acurat que cobris tot el territori com caldria, i sense perdre de vista el localisme imperant en les dinàmiques d'ús de la terra, aquest present treball tendirà a focalitzar en quatre grans àrees que essent prou diferents entre sí tenen elements propis de les diferents catalogacions que s'han citat, i de les que es disposen d'estudis rigorosos: Aquestes són: l'entorn de Barcelona, Tortosa, el Pirineu (principalment el Pallars) i el nord-est (principalment Empordà i Rosselló). No obstant, l'atenció prioritària a aquests espais (pel fet de disposar de més informació) no exclourà cap exemple d'altres indrets de la geografia catalana, ja que el repte és oferir una visió el més àmplia i representativa possible.

Segle XVI: regulacions, bans i inicis de la conflictivitat

Existeix una correlació clara entre conflictivitat i número (i detall) de treballs històrics, això és, com apunta Sanllehy a partir de l'estudi de les concòrdies araneses, ja que és del conflicte que sorgeix la regulació (Font i Rius et al., 1996), és a dir, i fent pròpies les paraules de Bringué: *els usos col·lectius només surten a la llum quan són qüestionats o hi ha algun tipus de conflicte* (Bringué i Portella, 1995). Així doncs, podem determinar que fins al segle XVI la conflictivitat era minsa, el baix volum d'informació es pot entendre que respon a la poca necessitat d'establir una regulació.

El segle XVI doncs trencarà aquesta aparent estabilitat (que no vol dir absència de conflicte), la pregunta és: què va provocar aquest canvi al llarg del segle? En primer lloc cal observar la tendència demogràfica de creixement: El despoblament general, amb masos rònecs i pobles abandonats durant tot el segle XIV arrel de les diferents crisis, que fa palès Vilar quan diu que *hom veu plorar juristes i moralistes per l'abandonament dels camps* (Vilar, 1964) es pot entendre com un dels elements determinants que explicarien la baixa conflictivitat fins el segle XVI: amb menys pressió demogràfica, menys conflicte.

El segle XVI serà un moment d'expansió desigual però que trencarà l'equilibri pel que fa a la pressió humana sobre el territori. L'emigració occitana particularment entre 1540 i 1620 (Serra, 2013) portarà un nou poblament que generarà conflictes per a l'accés a la terra entre pobles, casos com el poble de Baiasca, abandonat al segle XIV i repoblat per Gascons al segle XVI que protagonitzaran conflictes armats amb els pobles veïns d'Escaló i Estaran per l'accés al comunal (Bringué i Portella, 1995), trobem altres exemples similars vinculats al repoblament al llarg del País, i seran la llavor de molts conflictes posteriors.

L'element demogràfic no obstant no pot deslligar-se d'altres factors, principalment econòmics: l'agricultura fins al segle XVI va ser al camp català bàsicament de subsistència i amb guaret en els conreus (que permetia i facilitava de fet l'accés dels ramats que fertilitzaven els camps).

La conflictivitat entorn dels usos comunals de la terra a partir del segle XVI no serà un fet circumscrit al Pirineu, a finals del segle apareix la primera regulació general referent als drets del rostoll i de l'espigolar: és a les corts de Montsó de 1585, que regulen la prohibició d'aquests drets fins tres dies després d'haver retirat les garbes. Ens trobem doncs davant d'una regulació i no pas d'una prohibició, però és un primer pas cap al tancament de terres ja que posa condicions i dona empara jurídica als propietaris sobre uns drets que havien estat lliures o de regulació interna dins la comunitat fins aquell moment. Cal pensar que aquesta regulació

no és casual ni espontània sinó que respon a una necessitat social de definir els límits de determinats drets col·lectius, per tant, de regular per mitigar la conflictivitat al camp.

Aquell mateix any 1585 trobem també el primer edicte de ban de la batllia general de Catalunya (Bosch, Monica. Congost, Rosa. Gifre, 1997; Perez Cebada & Sanchez Salazar, 2006), és una data significativa, però ni la solució ni el conflicte no és nou: Ja al 1324 trobem les queixes de comunitats camperoles del Llobregat al monarca perquè propietaris i terratinents foranis no deixen pasturar els seus ramats i els hi imposen bans i altres multes (Fernandez Trabal, 1989), així mateix a la resta de parròquies del voltant de Barcelona, el batlle ja concedia bans per al tancament de terres al segle XV i a l'inici del segle XVI (els tres bans de les parròquies de 1503 i la sol·licitud col·lectiva de 1505 en són exemples paradigmàtics) (Bringué i Portella, 2008), no obstant la litigació pel tancament de terres de manera gairebé generalitzada serà un fenomen que creixerà exponencialment a partir del segle XVII.

La sol·licitud de ban era l'eina necessària per a regular els usos privatis de la terra, el ban garanteix els drets individuals per sobre dels col·lectius. És doncs *de facto* la tanca imaginària al voltant d'un terreny concret, o una versió nostrada de les *enclosure acts* angleses.

Als territoris de la plana, és doncs on es detecta una major conflictivitat, tot i que encara incipient, sobretot entre termes comunals veïns, com també a nivell intern degut a la delicada convivència entre ramaderia i determinats conreus com l'olivera o la vinya, on no només es limitava l'entrada de bestiar sinó també l'accés lliure a altres usos comunals (recollir llenya, raïm després de la verema, etc). Amb menys conflictivitat associada, el tancament de terres al sud i en particular a la zona de Tortosa té un punt d'inflexió amb la sentència del Mas d'Avall (1625) que reconegué l'*aprisió*⁹, que fins llavors es podia entendre com un *ús comunal* més, com a eina vàlida per a la privatització *de facto* de la terra, ja que aquelles terres que tornessin a quedar ermes podien seguir sent, segons la sentència, de qui les havia aprisiat (Fabregat Galcerà, 2008).

A les valls del Pirineu, en general els comunals es mantindran amb poca pressió d'aquest tipus durant el segle XVI, i la conflictivitat estarà vinculada majoritàriament a conflictes territorials entre universitats. No obstant això trobem exemples de concòrdies a la Val d'Aran admetent el tancament de prats en determinats moments de l'any, ho veiem a Vilac (1551) i Vilamòs (1595) (Sanllehy i Sabi, 1996). Cal veure però en la major resistència dels comunals pirinencs elements

---

⁹ L'aprisió era el dret dels habitants de delimitar i treballar qualsevol tros de terra del comunal, que a partir de llavors era d'ús exclusiu, o sigui que era *seva* de manera temporal fins que es deixés abandonar (Fabregat Galcerà, 1996)

diferenciadors com la forta cohesió interna de les comunitats i les poques perspectives econòmiques de la terra (almenys per al conreu individual).

Segle XVII, canvis

El segle XVII es caracteritza per un moment de canvis en l'estructura sociopolítica i econòmica que trasbalsaran per sempre la pagesia catalana. Els episodis de crisi demogràfica de 1629-31 i sobretot per la pesta de 1647-52, així com la guerra de 1640-1659 juntament amb la davallada de la producció agrària fins el 1620-30 marcaran un cert aire de crisi en el discurs general de la historiografia, no obstant i com apunta Eva Serra (2013): *Catalunya, més que crisi en el sentit de recessió, hauria experimentat o estaria experimentant canvis; canvis en la redistribució demogràfica i canvis en les funcions econòmiques, amb un procés intern d'especialització que apuntava cap a la formació del mercat català* (Serra Puig, 2013). El canvi doncs, no es pot deslligar de l'economia: El pensament econòmic que fins al segle XVI havia estat vinculat a la moral col·lectiva, esdevindrà una forma de pensament específica i autònoma, la difusió i extensió del debat econòmic a partir de la impremta (Junqueras Vies, 2006), seran alguns elements rellevants per entendre la nova mentalitat respecte a la terra..

Els canvis d'especialització que apunta Eva Serra estaran vinculats en el món rural a les formes de producció agrícola: Un creixement i millora en el conreu de la vinya, la implantació de la rotació triennal, un augment de les lleguminoses o una certa especialització regional. Canvis que de fet no arribaran a Catalunya de forma immediata i que seran més la creació de perspectives de millora que no pas un augment de rendiments de manera immediata, però que combinats amb l'augment de la pressió dels grans ramats transhumants posen una atenció inaudita en l'accés lliure a la terra i trenquen definitivament l'equilibri entre ramaderia i agricultura, tal i com es percep al voltant de Barcelona a partir de 1690, ja que l'augment de *llaurons*, i el conreu de petites parts dels camps en l'any de vaga, fan molt complicada la pràctica del rostoll sense provocar conflictes (Bringué i Portella, 2008).

És també durant el segle XVII que l'endeutament començaria a fer estralls al camp català, a nivell col·lectiu, les pestes i la guerra haurien portat les universitats a la creació de censals que passada la guerra (a partir de 1659) no podran pagar. Un procés d'endeutament ben estudiat a

l'Empordà per Pere Gifre (1995), que ens mostra a partir dels memorials adreçats a l'audiència, unes universitats desfetes, despoblades i en alguns casos ocupades militarment¹⁰.

La situació crítica d'endeutament s'enquistarà al comtat d'Empúries a partir dels anys seixanta del segle, amb la solució de les concòrdies on es fixaran terminis i criteris de pagament del deute, un mal menor per a les universitats que haurien volgut una condonació del deute, i pels creditors que haurien volgut l'execució de béns. Per a fer front a aquests pagaments a censalistes particulars (alguns noms es repeteixen al llarg del territori del comtat), les universitats aplicaran redelmes i/o talles a la població i es llogaran les herbes pròpies. En aquestes contribucions particulars trobem una minoria que defensarà el seu *dret a no contribuir*: militars i alguns terratinents. La situació de les universitats a les acaballes del segle amb la represa de la guerra no només no es redreçarà sinó que empitjorarà (Gifre, 1995).

Possiblement l'augment de la pressió sobre la població per augmentar ingressos com descriu Gifre a les universitats empordaneses, sigui un dels factors que expliquen un altre tipus d'endeutament que sacsejarà l'economia rural catalana del segle, el de particulars. A partir de la segona meitat del segle creix el nombre de camperols desnonats pels deutes mentre la burgesia compra terres ja no només al voltant de Barcelona sinó a tot el País (Junqueras Vies, 2006). Aquest endeutament doncs no pot deslligar-se d'un canvi social en desenvolupament: una minoria rica en auge, els privilegiats, controlarien les institucions a través del deute i ampliarien les seves grans propietats (Badosa Coll, 1990; Padrós, 2000; Serra Puig, 2013).

L'economia mercantil arribaria també a sacsejar els usos comunals més marginals de boscos i erms: l'augment del preu de la fusta, la sosa o determinades herbes posaria en qüestió el lliure accés. Així mateix, la desaparició progressiva del guaret o el tancament de finques acabaria convertint elements secundaris com els fems en un altre element mercantilitzable, tal i com succeí a Agramunt (Urgell), on després que els pagesos del terme accedissin al tancament de pastures (1680 i 1717), acabarien comprant (i a un preu cada vegada més car) els fems a l'ajuntament que havia fet un corral i en tenia el virtual monopoli (Badosa Coll, 1990).

En el marc econòmic és interessant ressaltar com al Pirineu i particularment a la Val d'Aran, el deteriorament de les relacions comunals en aquest segle (no tan sols les de cada comunitat sinó també les relacions entre universitats), va acompanyat d'una certa monetarització de les relacions: el cobrament d'un cànon per mantenir els drets a universitats veïnes, o la introducció de multes en metàl·lic als infractors (Sanllehy i Sabi, 1996).

---

¹⁰ A Roses el comandament de la fortalesa militar assumirà les funcions de la universitat durant 24 anys, i dins les muralles només hi viurien unes *tres o quatre* persones (Gifre, 1995)

Per entendre l'extensió geogràfica dels usos comunals de la terra fins al segle XVII, l'estudi sobre els plets de la Reial Audiència entre 1591 i 1658 realitzat per Jordi Olivares (1996) ens permet observar que la conflictivitat i per tant, l'existència i la pervivència de drets comunals era general: de nord a sud i d'est a oest. Així mateix i pel que fa a la litigació pel tancament de terres, Jaume Dantí (1996) ens indica que inicialment les sol·licituds de ban són fetes per terratinents absentistes, senyors i universitats, però trobarem ja al segle XVII i sobretot al XVIII un nombre important de pagesos, a més de una major dispersió territorial (Dantí i Riu, 1996). En l'estudi d'Olivares encara hi consten algunes dades més significatives: el 64,46% dels litigis eren per drets de pastura en camps oberts. No és estrany doncs que Olivares estableixi una vinculació clara entre ramaderia i conflictivitat, centrada particularment a les pastures hivernals, que són justament aquelles que havien de conviure més estretament (pels factors climàtics, geogràfics i demogràfics) amb l'activitat agrària que estava en plena transformació.

La litigació creixent del segle XVII ens dona informació també de com alguns drets comunals s'anirien perdent de manera definitiva i, en alguns casos precoç com Agullana quan la sentència arbitral de 1667 *privatitza* els aglans i tanca l'accés del bestiar a gairebé tot el terme i a la vinya durant tot l'any (Bringué et al., 1998)¹¹.

Finalment caldria un estudi en profunditat sobre els efectes de l'economia en l'augment de la conflictivitat entorn dels usos comunals. Les elevades taxes a l'exportació de cereals (un 20% del seu valor) imposades per les Corts de 1599 que van provocar la caiguda del preu (i per tant una davallada d'ingressos a la pagesia) o la crisi de la llana de 1620 (Junqueras Vies, 2006) són elements que interferiren necessàriament en les dinàmiques internes i per tant en el trencament del delicat equilibri entre ramaderia i agricultura.

Segle XVIII, l'arrelament de l'individualisme agrari

El segle XVIII és en termes demogràfics i econòmics un període de creixement, els canvis en la producció i l'especialització agrària iniciats ja el segle anterior portaran un augment de la producció agrícola per intensiu i per extensiu. L'agricultura doncs s'imposa i guanya terreny, així ho relata Pierre Vilar quan descriu la fertilitat dels camps de l'urgell o la riquesa agrícola de Tarragona.

---

¹¹ P. Gifre (*Béns i usos comunals. Universitats de l'Empordà, segles XVI-XVII*) p.121-139

Aquest creixement i progrés de l'agricultura portarà a que la legislació del segle XVIII i la mateixa Audiència de Catalunya (seguint els dissenys reials il·lustrats que consideraven l'agricultura com a únic sector capaç de produir excedent net) es posicionin favorables a les rompudes per al foment de l'agricultura (Martínez, 2010). Malgrat tot, cal constatar que aquest procés legislatiu que havia de modificar les relacions agràries no hauria tingut una repercussió important a Catalunya, de fet es podria arribar a considerar que la tendència catalana serviria d'exemple o inspiració als il·lustrats de Carles III (Duran, 1993), probablement en el marc de les terres comunals aquesta afirmació és acceptable ja que el procés de tancament va iniciar-se amb anterioritat.

Així doncs, què pretenia el nou marc legislatiu respecte a les rompudes de terres comunals? Inicialment sembla que un repartiment equitatiu de la terra per garantir un increment de la rendibilitat agrícola i la capacitat d'accés a la terra per part de la petita pagesia.

Tant a l'estat espanyol com al francès, les disposicions aniran inicialment en aquesta línia teòrica, però la realitat social sobre el terreny i el xoc d'interessos entre pagesos rics, propietaris de bestiar i menestrals portarà tant una banda com a l'altra dels Pirineus a solucions que beneficiaran a les oligarquies.

A Espanya, entre 1766 i 1768 es van dictar dues Reials Provisions exposant com havien de fer-se les cessions de terres, i el 1770, una nova Reial Provisió concretava la manera com fer l'adjudicació de parcel·les per evitar una distribució desigual (Duran, 1993), inicialment, la cessió de terres pròpies dels ajuntaments es plantejà per a l'arrendament a aquells que no tinguessin terra en propietat però acabaria prioritzant els pagesos amb animals enfront dels pagesos pobres, és a dir: la (possible) reforma social seria arraconada pel foment del creixement econòmic (Martínez, 2010), malgrat la falta d'equitat doncs el marc legislatiu del segle seguirà en el camí cap a l'individualisme agrari, i l'any 1779 la monarquia prohibeix definitivament (malgrat existien prohibicions similars de l'audiència de Barcelona el 1758) amb *la real Cédula de 13 de abril* l'entrada de bestiar a vinyes i oliveres en qualsevol època de l'any (Bosch, Monica. Congost, Rosa. Gifre, 1997), aquesta prohibició apareix en un moment d'expansió considerable de la vinya.

Paral·lelament, a la Catalunya Nord (sota administració francesa) el 1752 un edicte de l'intendent Bertin (ratificat el 1753 pel *Conseil du Roi*) prohibia l'entrada de ramats a les vinyes del Conflent, i fixava les multes pels danys que el bestiar pogués ocasionar. Al Conflent, com a la majoria de comarques de la Catalunya nord els propietaris de vinyes eren petits pagesos generalment pobres, i el conflicte ja s'havia iniciat als anys quaranta amb una forta càrrega

social: els propietaris de bestiar eren terratinents de Perpinyà. Així doncs, i malgrat la voluntat legislativa de Bertin, com la de l'intendent Bon el 1769, els interessos dels propietaris de bestiar es feren valer a partir de diferents reglaments (1741 i 1762) i del control sobre les estimacions de danys.

L'oligarquia, la pagesia rica passaria per sobre dels principis il·lustrats que a un nivell teòric deixen entreveure una certa voluntat de justícia social o almenys d'equitat en l'accés a la terra i el desenvolupament agrícola. La realitat, a les dues bandes de la frontera però la imposició del criteri d'uns pocs sobre els altres i un ingredient més per a l'augment de la desigualtat.

Durant tot el segle XVIII, tots els usos comunals de la terra foren posats en qüestió: *Els propietaris havien començat a interessar-se per allò que abans menyspreaven: les herbes i les pastures* (Congost, 2007) a més de la prohibició de portar ramats a la vinya, podem constatar un tancament generalitzat a tota mena d'usos col·lectius: Durant aquest segle va iniciar-se en paraules de Galcerà (2008) *una autèntica carrera per privatitzar els comunals*. Aquest fet no pot ser desvinculat de la conjectura econòmica i de l'augment de preus de determinats productes com la sosa o l'oli al territori de Tortosa o la fusta gairebé arreu. Així doncs, elements com l'auge de l'aiguardent (que havia de fer-se a alta temperatura i necessitava grans quantitats de llenya o carbó de llenya) o les demandes de fusta per a la marina, són detonants externs que permeten entendre l'aparició d'aquestes prohibicions explícites a les crides de ban (Fabregat Galcerà, 2008; Pellicer Vilalta, 2007)

A més, convé emfatitzar que aquesta privatització de la terra generalment aniria acompanyada de penes i càstigs: a la Llitera a finals del mateix segle estava penat el rostoll als camps segats sota pena de 50 rals i 6 dies de presó, però també l'espigolar (amb conseqüències per a l'estament més baix de la població) amb 30 rals (Martínez, 2010). L'accés desigual als recursos dins d'una mateixa comunitat faria créixer les distàncies entre veïns, al Pirineu tant Bringué (1995) com Sanllehy (1996) observen com apareix un major ús comercial dels comunals, i com el conflicte habitual entre la universitat i elements de fora, s'havia traslladat a l'interior de la mateixa, augmentant de manera notable la desigualtat entre cases *fortes* i cases *baixes*.

Es pot entendre doncs, que els mecanismes del comú per garantir la seva pròpia auto-reproducció davant les diferents situacions de crisi interna (endeutament, augment de preus de determinats productes o pressió veïnal), és a dir les vendes, arrendaments, cessions,

rompudes, etc. de les terres pròpies portarien com a conseqüència el seu desmembrament intern (Bringué i Portella, 1995; Sanllehy i Sabi, 1996)¹².

És interessant també observar com durant el segle XVIII canviaria o evolucionaria el concepte de limitació territorial. No podem obviar el context polític: el tractat dels Pirineus i la guerra de successió marcarien un abans i un després en la concepció del territori, no només per la frontera (que partiria el territori català), sinó per l'organització interna sorgida després del decret de nova planta: alguns elements condicionaran a la llarga també l'existència dels comunals d'una manera més o menys directa, la imposició del cadastre, la substitució de les universitats, etc. És en aquest context que el 1718 les parròquies del voltant de Barcelona passaran a ser municipis alterant així definitivament la correlació de forces i capgirant tota la conflictivitat entorn als ramats per a l'aprovisionament de carn de la ciutat i l'ús de les pastures comunals (Bringué i Portella, 2008). La concepció privativa de l'espai particular que estava naixent passaria també a l'espai col·lectiu, veiem com a principis d'aquest segle Sahlins (1988) descriu com *la noció de territori tancat tot just emergeix lentament* a partir del fet que el 1705 els termes de Guils i la Tor de Carol defineixen els límits dels respectius drets de pastura, però curiosament no defineixen explícitament els límits territorials dels respectius termes (Sahlins, 1988). En sentit molt similar s'expressarà Josep Bringué (1995) quan considera que les *patzeries*, tractats sobre pastures entre les valls pirinenques de les dues vessants, al segle XVIII passen de ser simples tractats pastorals entre valls a esdevenir *tractats internacionals* (Bringué i Portella, 1995).

---

¹² Bringué (1995) apunta que el preu d'un prat tancat podia augmentar entre un terç i la meitat el seu valor.

ORGANITZACIÓ INTERNA, *accés i gestió*

"Tot i una mala distribució de la riquesa evident, les comunitats dels pobles de la Cerdanya eren grups de societats tancades que, col·lectivament explotaven les terres de pastura comuna i boscos, regulaven el pasturatge de rostolls en els prats dins dels límits del poble, i feien complir una presència moral institucionalitzada a les llars constituents. La pertinença a la comunitat (la ciutadania, el poble) era un assumpte altament regulat ja que definia l'accés als recursos ecològics en poder de la comunitat o dels seus membres." (Sahlins, 1988)

L'accés individual als usos comunals de la terra és quelcom que estigué regulat per la pertinença a la comunitat, aquest plantejament aparentment senzill no amaga una complexitat que si no estava ben definida podia desencadenar en conflicte. Perquè, què vol dir ésser d'una comunitat? veurem que hi ha diferents maneres d'organitzar-ho i responen amb tota probabilitat a dinàmiques internes: aspectes demogràfics de pressió humana sobre l'entorn natural, aspectes socials, etc.

Un dels mecanismes més habituals és el de la *filiació*, és a dir que l'accés queda restringit al naixement, de manera que una persona manté els drets sobre uns comunals pel sol fet d'haver nascut en aquell poble o vall. Un altre és el de *veïnatge*, que trobarem per exemple a la Vall d'Aran: el 1313 s'aprova un costum precedent que lligava el dret d'ús del comunal al veïnatge i no al naixement de manera que si un veí marxava, perdia els drets d'utilitzar el comunal, però els nous veïns tenien el dret només pel fet de viure-hi (Ferrer i Mallol, 1996). Així mateix Cambrils (Baix Camp) descriu les herbes, prats i pastures són públiques de manera que tots els particulars *domiciliats en dita vila* han pogut i poden herbejar (Olivares i Periu, 1996), també consta que l'emigració gascona va fer ús dels comunals en pobles repoblats del Pallars (Bringué i Portella, 1995) però no obstant, a la Garrotxa el 1537 onze veïns firmaran una denúncia contra Pey Soler, d'origen gascó, per haver portat les seves mules i eugues a pasturar els comunals de Joanetes (Padrós, 2000). Dins el concepte de veïnatge, algunes comunitats faran la distinció entre els que hi viuen i els propietaris, de manera que l'accés als comunals propis només serà per aquests. Al llarg del període també algunes universitats posaran matisos i regulacions a l'accés a les terres pròpies, un exemple clar és el de Torroella de Montgrí, que limitarà els caps de bestiar en funció de la terra per a prevenir la sobreexplotació de la muntanya, pel mateix motiu, seran recurrents arreu les prohibicions al bestiar cabrum.

Malgrat que gairebé sempre trobem tant amb les terres comunals pròpies d'una universitat com amb els usos una vinculació clara a la comunitat, cal recordar que alguns empius eren originàriament d'ús universal com fou el cas del delta de l'Ebre fins ben entrat el segle XIV

(Fabregat Galcerà, 2008) tot i que entre el segle XVI i XVIII serà precisament quan trobem la progressiva regulació (o limitació) d'aquesta universalitat d'accés. Queda irresolt saber si els emprius sobre les terres ermes i boscos foren d'ús universal de manera generalitzada en períodes anteriors (és a dir no vinculats a una comunitat concreta), el que es desprèn de la historiografia actual és que no fou així.

La gestió dels usos col·lectius de la terra implica una organització i regulació internes de cada comunitat que generalment no han generat documentació abundant per basar-se en el costum i ser elements de transmissió oral, però de les que en tenim una certa constància normalment per vies indirectes.

Durant el període estudiat, existien dues formes d'organització col·lectiva fonamentals: els consells de veïns i les universitats (que seran substituïdes pels ajuntaments amb el decret de nova planta). El consell de veïns és el nom donat a l'òrgan decisorí embrionari en la gestió comunal: és tracta simplement de l'assemblea oberta generalment amb un representant de cada casa. Aquest fou l'òrgan predominant de la gestió del comú durant l'edat mitjana i probablement en períodes anteriors i malgrat que progressivament es farà més gran el paper de les institucions locals oficials, és a dir el poder *delegat* i el pes dels prohoms, és cert que en alguns indrets es seguirà reunint l'assemblea general o consell obert (Algarra Bascón, 2015), el pes de l'assemblea oberta de veïns ja en períodes tardans de l'edat mitjana serà un element que es pot observar només en alguns episodis esporàdics de conflicte, però que permet entendre que segueix viu i latent i al marge del poder local. Un d'aquests exemples el trobem a Sant Boi de Llobregat on el 1425 el sagramental va ser convocat *sense el previ consentiment ni la presència dels sobre posats* per a defensar els usos comunals de les marines del delta occidental del Llobregat (Fernandez Trabal, 1989). És però sobretot a les valls del Pirineu on es mantenen d'una manera notable les formules que garanteixen una major equitat i un control col·lectiu dels recursos: al Pallars el poc pes les autoritats municipals es veu al segle XVIII en la concessió de vedats, que s'anul·laven si un sol veí s'hi oposava (Bringué i Portella, 1995).

Cal anotar també que a la muntanya aquest manteniment del poder veïnal no era anàrquic sinó que responia a processos molt regulats. És el cas d'Andorra, on els representants de Quarts o Comuns seran càrrecs rotatius escollits entre els veïns i existirà l'obligació de l'escollit d'acceptar el càrrec. Això no obstant, no inhibeix determinada picaresca i intents de les cases fortes de controlar el poder local per vies indirectes (Becat, 2001).

A la resta del territori català, a la Catalunya de la plana i la de mar (prenent la catalogació de Vilar) el pes i el poder de les Universitats respecte les decisions veïnals és innegable, malgrat que és encara avui una institució poc estudiada. Aquestes universitats esdevindran òrgans delegats cada vegada menys representatius i més controlats per l'oligarquia: famílies amb més poder, més terra o més recursos, que utilitzaren el poder local com a instrument per a incrementar els seus rendiments i patrimonis particulars a costa dels béns i usos comunals (Piqueras Arenas, 2002), com a exemple trobem que els 11 beneficiaris del repartiment de la muntanya comunal de Cantallops el 1787 formaven part de famílies riques del poble que controlaven el poder municipal (*els Batlle, Sobrepera, Daviu i Gumbau o d'altres poblacions però amb dominis a la parròquia, com els Descalç de Darnius i els Subirós de Rabós*), aquestes famílies tenien especial interès en l'explotació del suro que hi havia a la muntanya comunal i havien estat arrendadors com a representants del comú (Serrano i Jiménez, 2009). Una pagesia rica esdevindrà doncs gestora i garant del comú a través del control de les universitats, esdevenint un dels elements clau del desmembrament intern de les comunitats i un element de conflicte recurrent on gairebé sempre en sortirà perjudicada la part més baixa de la població.

Pel que fa a la regulació interna dels drets i deures no existeix un marc normatiu escrit, definit i general sobre la gestió del comú a Catalunya, però existeixen regulacions territorials específiques, les cartes de poblament que eren privilegis reials o senyorials garantien i regulaven certs drets sobre els usos comunals així com els costums aranesos i els andorrans, que recopilen què es podia fer i què no en els comunals (Ferrer i Mallol, 1996; Sanllehy i Sabi, 1996). La manca d'un marc normatiu general però no hauria de fer-nos pressuposar però que no hi havia una regulació estricta dins de cada comunitat. Les regulacions internes del comú són normes consuetudinàries, i per tant cal entendre-les a partir del que E.P. Thompson anomenà l'economia moral, és a dir l'estreta vinculació entre cultura, societat i economia i el delicat equilibri que mantenia les relacions econòmiques de les petites comunitats a partir de la seves escales de valors. L'estricta control de les comunitats pallareses no només sobre les pastures o boscos sinó també sobre els conreus particulars (rotacions, accés dels ramats, cultius, etc) són un bon exemple del pes de la comunitat en la vida econòmica (Bringué i Portella, 1995).

Convé recordar també les dificultats d'accés a l'escriptura per la major part de la població, aquest fet serà rellevant en molts plets als segles XVII-XVIII per la inexistència de documentació que acrediti els drets comunals. El cas de Campdevàrol és molt significatiu: el 1771 l'alcalde negarà l'existència de cap comunal al poble, després que 10 propietaris (entre

ells el mateix alcalde) van obligar als pagesos que volguessin fer rompudes al comunal a pagar-los part dels fruits (Badosa Coll, 1990). Així mateix, termes vagants o erms de ningú foren capbrevats en favor del senyor del lloc, en són exemples Vila-rodona o Vimbodí al segle XVIII (Bringué et al., 1998)¹³.

Així doncs, tot i no disposar de cap marc normatiu general, i partint de la variabilitat territorial, sí que podem constatar que a partir del segle XVI s'observa *-a tot el territori-* una major organització allà on hi ha un major ús comercial: arrendament a tercers, conlloc, venda de fusta, etc. Mentre que els emprius menors de subsistència com l'espigolar no tenen mecanismes d'organització rellevants i només els trobem detallats quan és per limitar-ne l'exercici.

A banda dels mecanismes per a accedir i gestionar a terres i usos comunals en el sí de cada comunitat, també hi ha els que havien de gestionar els termes i les relacions entre comunitats veïnes, i és que els límits territorials foren particularment en els moments de creixement demogràfic un dels elements més recurrents en la conflictivitat. Aquí la manca de documentació o la poca claredat de la mateixa junt amb la interpretació del costum que farà cada poble portaran a l'esclat de conflictes que en alguns casos s'allargaran o revifaran periòdicament, cal també tenir present que la conjuntura econòmica i demogràfica derivada de les crisis del segle XIV portarà un greu desequilibri a partir de l'expansió del segle XVI. El mecanisme habitual per a la resolució de conflictes entre dues (o més) comunitats passarà per les *concòrdies* o en els casos que afectin les dues vessants de la frontera les *patzeries*. Aquests acords servien no només per delimitar els comunals de cada poble o vall, sinó per establir regulacions i en alguns casos reconèixer drets mútuament com l'*ajaillar*.

---

¹³ Valentí Gual (*Béns i usos comunals al camp de Tarragona i la Conca de Barberà*) p.159-177

Conflictivitat

Per entendre la conflictivitat en els usos comunals de la terra, cal primerament plantejar que allà on parlem dels comunals propis d'una universitat, la comunitat actuarà com a una unitat, un actor que actuarà individualment i amb recels per a defensar els drets propis i per garantir-se el seu manteniment i la seva reproducció.

Aquest fet, que té una implicació clara en la majoria de terres comunals i alguns emprius (o drets d'emprius dels veïns d'un terme sobre un altre) però deixa fora alguns usos d'aprofitaments (que seran altre vegada aquells practicats per la part baixa de la població) que no tindran una defensa unitària, i que de fet seran regulats, limitats o prohibits sempre de forma unilateral. Al marge d'aquests casos, els conflictes al voltant de les terres comunals es poden catalogar en dues grans formes: la conflictivitat *exògena*, és a dir aquella entre la comunitat i un element extern (un senyor feudal, un monestir, una altre universitat, etc) i la *endògena*, o sigui aquella que es desenvolupa en el sí intern de la comunitat.

La conflictivitat exògena és en aparença la que reportarà més problemes a les universitats, es podria afirmar sense ser gaire agosarats (per simple probabilitat) que pràcticament la totalitat de comunitats del País viuran en algun moment o altre de la seva història un conflicte amb els usos comunals de la terra vinculat a un actor extern. Les disputes territorials amb els pobles veïns, amb terratinents foranis o pels drets d'ús, amb el senyor jurisdiccional del terme són exemples recurrents que posaran a prova la resistència de les universitats a partir de llargs litigis. No obstant, és la conflictivitat endògena la que malgrat ser menys visible és absolutament imprescindible per explicar el desmembrament de les comunitats.

La conflictivitat amb tercers actors prové generalment de l'aparició d'un element extern que reclama algun tipus de dret o de domini sobre el territori d'una comunitat, aquests conflictes acaben -a llarg termini- gairebé sempre en detriment de la universitat: Aquest és el cas d'Amposta, on entre 1617 i 1624 diferents riudes de l'Ebre van millorar algunes terres i van propiciar 46 establiments fets pel procurador reial. Aquelles terres formaven part dels comunals d'Amposta, de manera que els veïns iniciaren un plet al tribunal de la batllia que acabà atorgant aquelles terres i tots els erms del delta al patrimoni reial (Fabregat Galcerà, 2008) o el de Cabanes a l'Empordà, on el litigi amb el comte de Perelada acabarà amb la universitat renunciant als drets de poder *péixer i pasturar els seus bestiar*s a les ribes de la Muga i el Llobregat i reconeixent l'autoritat del comte per a poder fer establiments (Bosch, Congost, & Gifre, 1996).

Els conflictes entre universitats, sobretot per la limitació territorial foren també molt habituals, i els mecanismes per a la resolució foren diversos, tot i que generalment trobem la necessitat de cercar l'arbitratge d'un tercer actor. En el cas del Pallars, ben estudiat per Bringué, es defineixen diverses formules per a la resolució de conflictes territorials i l'establiment de concòrdies entre comunitats, que generalment parteixen de la base del reconeixement mutu i que per tant porten a una àmplia varietat de solucions: que cada comunitat esculli un negociador de l'altre, fer venir un representant d'un altre comú, etc. Generalment doncs les concòrdies esdevingueren el sistema de pacificar conflictes entre universitats al Pirineu, i només en casos extrems s'acudia a instàncies judicials, cúria reial o a la Reial Audiència. A la resta del País, els litigis acudint a instàncies superiors foren en aparença més habituals. Sorprèn que fins i tot en termes dins la mateixa senyoria jurisdiccional com el cas de les terres del duc de Cardona, les universitats en conflicte anirien a l'Audiència prescindint dels tribunals baronials (Olivares i Periu, 1996).

Aquesta catalogació sobre la conflictivitat no és perfecte i els dos tipus de conflictes no són excloents, és a dir que trobem casos on podem observar com la exògena i la endògena van lligades amb més o menys intensitat: A la darrera dècada del segle XVIII, trobem un plet dels veïns de les Preses (Garrotxa) defensant els emprius i comunals del bosc de Tosca enfront el monestir de Sant Benet de Bages que en pretenia la senyoria directe. Aparentment doncs és un conflicte entre veïns i un element extern, però no obstant el plet acabarà reconeixent la senyoria de l'abat, però eximint de censos a determinats propietaris de masos (Serramontmany, 2016). Un altre cas peculiar on es barregen elements de conflicte en el sí de la comunitat i elements externs és el del pretès terme de la Guàrdia estudiat per Rosa Congost (2007), on Joan Daunis quan el 1702 els veïns de Vilacolum acudiren a trencar les tanques que havia posat a la seva finca s'hi va presentar amb homes armats. Joan Daunis s'havia proclamat batlle del terme de la Guàrdia, és a dir de la seva finca (que tenia segons els veïns de Vilacolum un sol habitant, que era el mateix Daunis) que així esdevenia terme jurisdiccional i ell doncs tenia la potestat de fer prendre bestiar, imposar multes i fins i tot empresonar. Joan Daunis va utilitzar una curiosa estratègia on tot seguint les regles del joc legal i jurídic podia tancar i governar la seva finca. El problema *intern* de la comunitat de Vilacolum amb un pagès, esdevenia ara un problema *extern* de la comunitat amb un pretès nou terme.

Per entendre la conflictivitat interna cal referir-se a un procés de creixement de la desigualtat social i un xoc d'interessos. Ja fos pel tancament de les seves finques com pel manteniment dels drets per garantir-se terres de pastura, el que és general i recurrent és que la part *benestant* de la població trencarà l'equilibri de la comunitat per a garantir-se un increment de

les seves rendes. Aquest trencament es produirà bàsicament a partir del control de les institucions locals, durant el segle XVIII trobem corrompudes les universitats de Gandesa (Terra Alta) on els compromissaris donaven salaris indeguts (mentre el deute del poble s'anava allargant) o a Torroella de Montgrí (Baix Empordà) on els col·lectors cobraven 75 lliures anuals enlloc de les 25 que havia declarat l'Audiència, per citar només dos exemples (Badosa Coll, 1990). Així doncs és senzill entendre com molts litigis acabaran desfent els comunals no pas per un repartiment equitatiu de la terra ni per la necessitat de terra sinó per a l'engrandiment de patrimonis familiars dels membres de la Universitat.

A banda de l'accés a les terres comunals pròpies de les universitats o les rompudes de les mateixes, l'exercici dels drets comunals sobre la terra de particulars fou un element de conflicte molt habitual dins de les mateixes comunitats, aquest tipus de conflictivitat interna és rellevant ja que ens dóna molta informació sobre els usos de la terra i sobre la insistència en el tancament que feren els propietaris.

L'accés del bestiar als conreus, el *rostoll*, és a dir el delicat equilibri entre ramaderia i agricultura en un mateix espai físic era pel que sembla el més conflictiu. L'accés lliure dels ramats als camps va ser un dels motius de conflicte més recurrent al llarg del període tal i com es desprèn de les crides de ban i dels litigis. L'accés dels ramats a conreus com la vinya en malmetia els fruits, però també l'estructura (murs) i els brots, això succeïa amb tota probabilitat en altres conreus però cap no genera tanta conflictivitat. Perquè? El conreu de la vinya té durant aquest període alguns al·licients que cal tenir en compte: l'augment del valor cadastral i els contractes a rabassa morta. A més de l'auge de l'aiguarent i del fet que a nivell agrícola és un conreu que permet obtenir rendiments amb una baixa inversió (Pellicer Vilalta, 2007)

A més del rostoll que garantia l'accés dels ramats als conreus un cop recollits els fruits, era habitual en aquest període un altre dret dels ramats anomenat *esmarginar* que consistia en aprofitar les herbes dels marges entre els camps (en qualsevol època o moment del conreu), òbviament hom pot pressuposar que amb una alta conflictivitat ja sigui per transgressions voluntàries o involuntàries. Aquesta pràctica és habitual al Rosselló (Brunet, 1995), i també en trobem prohibicions explícites a aquesta pràctica a Torroella de Montgrí al llarg del segle XVIII (Bosch, Monica. Congost, Rosa. Gifre, 1997),

Entre els usos comunals que apareixen com a conflictius (perquè se'n fa necessària la seva regulació o prohibició) hi ha també l'*espigolar*. Aquest dret que és el de recollir els fruits sobrants d'un cultiu un cop recollit, és encara en el moment actual una pràctica habitual en

molts països i encara present (si bé que testimonial) en molts racons rurals de la geografia catalana. Sorprèn relativament que una pràctica de subsistència com aquesta pogués generar conflictes ja que aparentment és difícil abusar-ne (es recull el que queda al camp, i no queda res al camp que pugui ser malmès), no obstant això durant l'època moderna aquesta era una pràctica habitual, estesa i eminentment femenina.

Un dels indicis de conflictivitat a l'entorn de l'espigolar el podem trobar a partir de les prohibicions franceses de 1554 on es prohibeix a segadors o a les seves famílies practicar aquest dret que queda restringit a la mainada i a la gent gran. Una regulació similar ja existia a l'edict de Enric II de 1369 a Castella. Espigolar és doncs un dret només *per a pobres*, per a aquelles persones que no poden valdre's per elles mateixes. No obstant existiran diferents conductes i conflictes que pervertiran o mercantilitzaran aquest dret: propietaris que el vendran, que el practican ells mateixos, que en vetaran l'accés amb violència, etc. Però també trobarem espigadores que seguiran exercint malgrat l'avanç del tancament de terres (Congost, 2007).

Cal apuntar però, que malgrat les diferents prohibicions o regulacions formals així com les crides de ban per prohibir aquesta pràctica, a la Catalunya nord el decret de 1741 no només garantia els drets d'espigolar i el rostoll sinó que de fet, prioritzava l'espigolar (i per tant *els pobres*) i feia esperar els ramats dos dies (Congost, 2007), que en alguns casos podien ser entre tres i sis dies després d'haver retirat les garbes, en aquest cas no tant per una imposició institucional sinó perquè el dret d'espigolar era un dels usos de solidaritat interna més àmpliament respectats (Brunet, 1995).

Un altre ús comunal de subsistència molt similar a l'espigolar, és el de *fer herba*. És, com altres drets aparentment compatible amb l'activitat agrícola ja que es desenvolupa als marges dels cultius i no té (no hauria de tenir) cap afectació amb el conreu, no obstant el trobem de manera recurrent en les crides de ban, un bon exemple és el de Torroella de Montgrí al llarg del segle XVIII: inicialment la prohibició afectà només els marges dels camps de blat (1755), posteriorment als camps de blat i de faves (1765), després als de blat, ordi i civada així com closes, vinyes i marges (1773) i finalment es prohibeix fer herba en possessions d'altres (1788 i 1791) (Bosch, Monica. Congost, Rosa. Gifre, 1997). És doncs aquesta recurrència de prohibicions fruit d'un *mal ús* d'aquest dret i un perjudici pels pagesos propietaris de terres, o bé és la conseqüència d'un canvi de mentalitat imperant i de la voluntat de mantenir pròpia i tancada la propietat i que ningú *altre* en pugui treure benefici particular? Sigui com sigui

evidència que la gent de Torroella va seguir fent herba en terres d'*altri* durant *almenys* els primers 50 anys de prohibicions explícites.

Finalment, al marge de la conflictivitat formal que es basa en l'ús dels mecanismes oficials de litigació, hi trobem *l'acció directa*. Aquesta fórmula era la via per a la resolució de conflictes relativament habitual, en trobem descrites sobretot pel que fa a la definició de termes a les valls del Pallars degut probablement a la lentitud i a l'elevat cost dels processos judicials, i ens atrevim a pensar que també influït per patrons socioculturals o de culte a la violència tal i com ja apunta Bringué (1995). L'episodi entre Escaló i Estaron (i Baiasca) estudiat en la seva tesi és un exemple de fins a quin punt (amb diversos ferits, trets de ballesta, pedrades i un mort) la violència *extraoficial* era exercida en defensa dels comunals (Bringué i Portella, 1995).

Més enllà del Pirineu, la pagesia més pobre fou qui més generalment va recórrer a la via directa com a resposta davant els abusos o la pèrdua de drets comunals: A les parròquies del voltant de Barcelona entre el segle XVI i XVII són reiterades les referències a la prohibició a que els pastors vagin armats (Bringué i Portella, 2008) o al trencament de ponts i camins o mollons amb l'escut de la ciutat (Fernandez Trabal, 1989). Així mateix, a la resta del territori veiem com la intenció de tancar finques (abans o després de fer sol·licitud de ban) provocava moments de violència sobretot relacionats amb l'enderroc de tanques o baralles. En el cas citat anteriorment de la Guàrdia, els veïns de Vilacolum trencaren les tanques i el pretès nou batlle hi acudí amb homes armats a *donar-los bastonades* (Congost, 2007). Montserrat Pellicer (2007) descriu dos episodis significatius i geogràficament dispersos, a la Cerdanya i a la Conca de Barberà: El 1757 els veïns d'Isòvol van tirar a terra per la força la tanca de calç amb que el pagès Salvador Suñer havia tancat la seva finca, reobrint així els llocs de pas habituals. El 1780, Joseph Pàmies, pagès de Montblanc denuncià a l'audiència que els veïns de Rojals, La Riba, Vilabert i Montblanc li havien causat *gravíssims danys*, i que l'havien amenaçat a ell i a tota la seva família amb *armes, destrals i altres instruments*, és recurrent a les denúncies que l'actuació violenta dels veïns en la defensa dels usos comunals fossin en grup, cal però mantenir un cert marge de dubte sobre la veracitat de tots els fets ja que les descripcions podrien ser exageracions fetes amb la clara voluntat de influir en la sensibilitat de l'Audiència, per a qui la pau social no només era la seva competència sinó que també la seva principal preocupació (Pellicer Vilalta, 2007).

Pere Gifre (1995) exposa alguns casos de violència vinculats a les pressions econòmiques de la comunitat com els segrestos de particulars per part dels creditors, que esdevingueren una pràctica habitual per pressionar les universitats a pagar el deute durant la segona meitat del

segle XVII, o quan el 1861 el cònsol d'Empúries es negà a pagar el vintè, aliat amb militars i terratinents, el batlle i membres de la universitat feren reconsiderar la seva posició amenaçant *d'esbotzar-li la porta de casa*.

En les supliques per a les demandes de ban, trobem sovint referències als abusos de veïns i bestiar. Poden tractar-se d'exageracions fetes pels demandants per a aconseguir un tancament total? Entenem que parcialment sí. Però la recurrència de les crides i l'aportació d'elements com advertir que *els pares no es serveixin dels fills per cometre infraccions*¹⁴, donen a entendre una certa resistència a obeir el tancament de finques i a persistir en els usos comunals de la terra. No és estrany pensar que part de la població en moments determinats veiés més senzill *tirar pel dret* que no pas engegar algun procés judicial o esperar una concòrdia o una resolució que probablement podia minar encara més els seus drets. Els casos on els drets comunals sortissin enfortits són molt escassos, i les repeticions constants de determinades crides de ban són un exemple paradigmàtic que -almenys una part de la població i durant un temps determinat- en feia cas omís.

---

¹⁴ Torroella de Montgrí, 1753 (Bosch, Monica. Congost, Rosa. Gifre, 1997)

CONCLUSIONS

La Catalunya de l'època moderna visqué immersa en un progressiu procés de tancament de terres, els estudis centrats en la litigació d'Olivares (1996), Bosch, Congost i Gifre (1996) i Pellicer (2007) mostren una evolució en progressiu augment des del segle XVI fins al XVIII particularment rellevant en les sol·licituds de ban (primer a la Batllia general, posteriorment a la Intendència, i després a la Reial Audiència), on s'autoritzava els sol·licitants a prohibir l'entrada de tercers a les seves terres i es fixaven multes i mesures per als infractors. Les demandes en la majoria dels casos corresponen a pagesos emfiteutes, senyors del domini útil que generalment sol·licitaven un tancament total de les seves finques, ja fossin grans terratinents o petits propietaris de vinya a rabassa morta.

La sol·licitud d'un tancament *parcial* no fou habitual i malgrat que aquests casos inicialment podrien fer pressuposar algun element de solidaritat interna en la comunitat, de respecte o de temença sembla que tingueren una resposta més pragmàtica i econòmica tal i com relata Montserrat Pellicer (2009) a partir d'un ban de 1752 on Carles Fiter, pagès d'Organyà i propietari de la *Muntanya d'Ares*, demana que aquesta sigui tancada al bestiar però que es respecti el dret que *per costum*, tenien els veïns de fer pasturar el bestiar *de carreig* i el *parell llaurador* durant l'època que estiguessin treballant a la muntanya. És doncs en aquest cas una fórmula per garantir-se la mà d'obra més que no pas el respecte a uns drets.

D'on surt aquesta fal·lera per al tancament de finques? quines són les causes que portaran també les universitats a restringir els usos comunals en les terres pròpies? o a la venda de les mateixes? Cal observar aquest procés a partir de tres eixos que s'aniran entrelaçant: causes econòmiques, demogràfiques i socials.

La crisi demogràfica del segle XIV i la d'inicis del segle XVII, portaran una sèrie de conseqüències sobre els usos comunals de la terra: l'aparició de despoblats i masos rònecs provocaran conflictes territorials a partir de la seva repoblació en moments de creixement demogràfic (segle XVI i sobretot segle XVIII), no podem obviar que per exemple, tota la regió de Tortosa fins el 1700 no sobrepassa <7hab/km² (Fabregat Galcerà, 2008). Així mateix, aquests despoblament accentuats en els territoris fronterers com l'Empordà per les guerres amb França portaran una greu disminució dels ingressos de les universitats provinents dels arrendaments de propis com la taverna, la carnisseria o les herbes, es queixava la universitat de Ventalló el 1676, de tenir *només trenta-tres o trenta-cinc cases habitades, de les quals sis o set eren de pagesos i la resta de treballadors i pobres* (Gifre, 1995).

El principal problema econòmic de les universitats durant aquest període serà doncs l'endeutament, degut sobretot als censals fets durant la primera meitat del segle XVII, i que anirà acompanyat d'un procés d'endeutament individual de molts pagesos. Ambdós factors beneficiaran a una part rica de la població, terratinents o nous terratinents que aniran engrandint les seves rendes i les seves finques. Els problemes econòmics portaran doncs a fer créixer la desigualtat i per tant a un problema social.

Paral·lelament, els canvis productius en l'agricultura, l'augment de preus de productes marginals, particularment la llenya i el carbó¹⁵, però també les herbes¹⁶ o la sosa¹⁷, així com els establiments a *rabassa morta* van portar a fer créixer un interès en l'aprofitament integral -i privatiu- de les finques per part dels propietaris, a aquest fet a més cal vincular-hi l'estancament dels salaris agrícoles de manera que un major rendiment obtingut al mateix cost era una bona perspectiva i un bon al·licient per als propietaris per sol·licitar el tancament de terres.

També és convenient observar com la conflictivitat té un pes específic important en les terres de pastures hivernals (Olivares i Periu, 1996), aquest fet juntament amb els conflictes detectats al voltant de la pràctica del rostoll són indicatius d'un xoc entre agricultura i ramaderia. La pressió dels ramats transhumants es veié enfrontada amb aquest individualisme agrari creixent a les terres de la plana.

La desigualtat entre veïns també va veure's accentuada per la desigualtat d'accés als recursos: és a dir que si es privava als més pobres determinats usos comunals de la terra, se'ls privava no només d'una font de subsistència sinó que en molts casos d'una font d'ingressos rellevant.

Així doncs, tots aquests processos es desenvoluparen amb unes comunitats desmembrades i dividides, amb unes institucions locals governades i controlades per la part alta de la població: les oligarquies locals que imposarien els seus interessos per damunt dels de la majoria de la població. No seria aquest estudi l'espai per determinar si parlem d'interessos *de classe*, però no podem deixar d'observar com al comtat d'Empúries els terratinents s'aliaran amb els militars per reclamar el seu *dret* a no contribuir en el redelme (Gifre, 1995), o com determinades universitats faran sol·licituds de ban en favor d'alguns propietaris. En tot aquest

---

¹⁵ Montserrat Pellicer, a partir de les dades de Pierre Vilar apunta que el preu de la llenya va passar a Barcelona d'un índex 100 entre 1720-1740 a un índex 300 pels volts de 1780, pujada molt més acusada que la que es produí a Castella o França (Pellicer Vilalta, 2007)

¹⁶ L'arrendament per *passatge i herbatge* a Lleida va passar de 770 lliures el 1715 a 13.526 el 1799 (Pellicer Vilalta, 2007)

¹⁷ És de fet degut a la sosa que s'estableix la privatització de les aprisions que havien deixat de treballar-se a Tortosa (Fabregat Galcerà, 2008)

procés, no pot constatar-se una dinàmica general al territori català en la defensa dels comunals que es correspongui amb una dinàmica de classe: els pagesos que apostaren pel tancament de terres o per la privatització de terres comunals a Tamarit (Llitera) o Almenar (Urgell) així com els del Conflent, el Rosselló o els de la zona de Tortosa, corresponen a una pagesia humil que pot ubicar-se a la part baixa de la comunitat. Això no obstant, els terratinents, propietaris foranis (de Barcelona generalment) o pagesos rics foren també els sol·licitants de ban habituals per tancar les seves finques a moltes comarques catalanes, a vegades usant exactament els mateixos mètodes, com en el cas del delta de l'Ebre i de Tortosa on l'*aprisió* no fou exclusiva de la petita pagesia local sinó que també fou l'eina per a la creació de grans propietats. I en la defensa del lliure accés als usos comunals trobem tant grups de veïns humils (particularment quan es defensen drets com el de fer herba, espigolar o fer llenya), però també alguns masovers de propietaris rics (defensant els interessos o el bestiar d'aquests propietaris) o grans tinents de bestiar que aprofitaran aquests usos per a incrementar els seus rendiments (i molt probablement en detriment de la resta de veïns), el cas paradigmàtic és el dels ramaders de Perpinyà, però també és rellevant el dels carnisers de Barcelona o els litigis a Tamarit entre pagesos universitats i propietaris de bestiar foranis. També trobem propietaris que havent tancat la seva finca, reclamaran els seus drets d'accés lliure a finques veïnes (Pellicer Vilalta, 2007). La única conclusió en un sentit *de classe* que es pot extreure és que l'estament pobre de la pagesia catalana serà en tots els casos qui en sortirà perjudicat: perdrà progressivament l'accés als recursos i la solidaritat veïnal.

Lex loci, praxis loci

No obstant tot aquesta tendència (eminentment legislativa) cap al tancament de terres ens indica també (i paradoxalment) que aquest procés no tingué sobre el terreny els efectes pretesos almenys a curt termini. No és gens agosarat afirmar que els usos comunals de la terra seguien ben vius i practicats al llarg de tota la geografia Catalana durant el període estudiat.

Aquesta afirmació pren com a base la recurrència en les crides de ban que citen tots els estudis al respecte, des del Pirineu a la plana i que són un indicatiu inequívoc que el ban en qüestió no havia tingut efecte.

Montserrat Pellicer (2009) menciona també els problemes que suposava haver de demostrar les infraccions, en una forma no excessivament distant al que s'observa a la Catalunya nord, en aquell cas instigat per propietaris de ramats de Perpinyà. A més de les repeticions, l'augment

progressiu de les multes, o els avisos i advertències amb caràcter molt específic ens estan dient que aquelles pràctiques seguien portant-se a terme.

És a dir, ja a la segona meitat del segle XVIII, en ple teòric procés de tancament de terres, i d'avanç imparable de l'individualisme agrari, trobem exemples significatius com el ban general de Torroella de Montgrí de 1784, repetint el que ja s'havia pregonat el 1753, o el de 1791 reiterant la prohibició de *fer herba* en terres alienes (Bosch, Monica. Congost, Rosa. Gifre, 1997) o la sol·licitud de Francisco Torre de 1755 per a la protecció dels seus boscos ja que els veïns hi *pasturen* el bestiar i *tallen* els arbres (fins i tot els marcats pel Real servicio de Arboladura) (Pellicer Vilalta, 2007). Són només alguns exemples però en trobem nombrosos al llarg del territori, la pràctica comunal, malgrat penada i perseguida a les acaballes del segle XVIII seguia viva.

Cal observar també que quan despuntarà la violència en la defensa dels usos comunals, no serà a partir d'accions individuals de persones que haurien vist frustrada un via d'accés a certs productes o elements de subsistència, sinó que serà una resposta comunitària i generalment ben organitzada. És l'economia moral descrita per Thompson (1993), és a dir: no es tracta de reaccions espontànies a una limitació o situació de privació puntual, sinó que és la percepció que s'està cometent una injustícia o una vulneració de les normes consuetudinàries. La *lex loci* i la *praxis loci*: les pràctiques comunals eren part intrínseca de les relacions econòmiques i socials de la comunitat, perquè en aquesta economia moral els criteris distributius eren tan importants com els productius ja que l'objectiu era la supervivència de la comunitat, i per tant la de tots els seus membres (Esteve & Hernando, 2007; Thompson, 1993). Aquest fet també explicaria perquè els sol·licitants de ban mai indicaven la voluntat d'un *afany de lucre*, ja que aquest fet no seria acceptable com a raó legítima *moralment* per privar els drets (o costums) consuetudinaris, de fet a vegades utilitzaven aquest argument en contra dels veïns (adduint que feien un ús comercial dels recursos), és a dir que exposaven només els suposats greuges i abusos dels veïns a les seves terres (Pellicer Vilalta, 2007). Així doncs no ha de sorprendre que determinades revindicacions comunals repuntin en períodes molt posteriors¹⁸ com succeí a Cantallops l'any 1932 i el 1936 (Jiménez, 2009).

---

¹⁸ En aquest sentit és rellevant el text del departament del consell del Sena-inferior (França) el 1792 on s'afirmava: *peasants believed that communal grazing was a right inherent in residence rather than in property ownership. Compensation would be forgotten as soon as it is received. Then the loss of these benefits, chimeral as they are, will be continually recal* (Hunt, 1988).

En aquests paràmetres doncs, es pot afirmar que existí a la Catalunya moderna un xoc entre l'entrada del pensament econòmic i l'economia moral de les comunitats.

Aquest xoc també va venir alimentat per una divisió interna d'interessos i el trencament de la majoria de mecanismes que podien garantir el bon funcionament de les comunitats: És un exercici interessant veure com un a un, les universitats catalanes com a gestores del comú trenquen progressivament els vuit punts fonamentals segons les tesis d'Ostrom (1990) durant el període estudiat. Aquest exercici es podria fer comarca per comarca i amb exemples concrets¹⁹, però fent-se d'una forma resumida i global ja és evident que l'incompliment és generalitzat: 1)*Definició clara de fronteres*: és molt recurrent la conflictivitat entorn la definició dels termes o els intents d'apropiació entre uns i altres, a més de les intervencions reials. 2)*Equivalència proporcional entre costos i beneficis*: Els beneficis seran per a una part petita del conjunt d'habitants de la universitat mentre que els costos seran generalitzats i amb especial afectació a la part més pobre. 3)*Decisions col·lectives*: ni les universitats ni encara menys els ajuntaments a partir del decret de nova planta foren elements democràtics on es facilités la participació dels veïns. 4)*Control*: La incapacitat dels batlles per fer complir els bans és un testimoni de la incapacitat de la universitat per a controlar. 5)*Sancions graduals*: Les sancions per a l'incompliment de determinats bans eren percebudes com a baixes per als terratinents (que així es queixaven en les sol·licituds de ban), mentre que suposaven un elevat cost pels jornalers en un moment de salaris estancats 6)*Resolució ràpida i justa dels conflictes*: els litigis no només eren processos llargs sinó que també molt costosos, fet que podia portar a acceptar concòrdies més desfavorables als interessos del comú. 7)*Autonomia local*: si bé existia, sempre estava supeditada a instàncies superiors. 8)*Relacions adequades amb tots els nivells d'autoritat (governança policèntrica)*: no trobem exemples on existeixin elements de governança policèntrica en el sí de les universitats (i posteriorment els ajuntaments).

És doncs una evidència que l'època moderna viu el desmembrament intern de les comunitats, i per tant i malgrat que els usos comunals de la terra seran exercits i defensats per la pagesia -i convé afegir el qualificatiu *pobre*-, és també l'inici del tancament de terres i la implantació d'unes noves relacions socials i econòmiques al camp català.

L'entrada de l'economia mercantil, amb l'augment de preus i la mercantilització de productes derivats de les pràctiques comunals, així com de la mateixa terra, juntament amb altres elements com els canvis en la producció agrària, els contractes a rabassa morta, l'augment de

---

¹⁹ Amb tota probabilitat, un estudi local amb aquests paràmetres aportaria informació molt interessant sobre el procés i les principals causes de desmembrament intern de les comunitats.

la pressió demogràfica o el xoc entre agricultura i ramaderia foren la resta d'elements que combinats tots ells acabarien imposant el model agrari individualista. Això no obstant seria en la *praxis* un procés molt més lent i gradual del que fou el dels litigis durant el període estudiat, i de fet encara avui perviuen (ja de manera marginal, com s'ha citat en l'inici d'aquest treball), diverses formes d'ús comunal de la terra.

Epíleg, Conseqüències

Malgrat la resistència de la població a abandonar els usos comunals de la terra, la pressió legislativa, la persecució i les multes acabarien convertint-los en elements residuals. La progressiva pèrdua dels usos comunals està directament relacionada amb l'entrada de l'economia mercantil i per tant amb la proletarització de la pagesia (o de la pagesia *pobre*): Es va prohibir l'accés a una important font de mitjans de subsistència, i a la vegada es va incorporar el sòl al capital, creant (en paraules de Marx) *La necessària oferta d'un proletariat completament lliure* (Piqueras Arenas, 2002). Serà doncs el tancament de terres un perjudici greu per a una part de la població, i suposarà un benefici econòmic general en discussió (Perez Cebada & Sanchez Salazar, 2006).

Convindria plantejar també i a partir de la perspectiva històrica dels esdeveniments si les teories de Hardin sobre la tragèdia dels comunals no serien aplicables a l'entrada de l'economia mercantil i el pretès progrés agrícola: un *homo economicus* que sobreexplota els recursos, i un sistema que individualitza els guanys però socialitza els danys.

Bibliografia

- Algarra Bascón, D. (2015). *el comú català*. (Potlatch, Ed.). Barcelona.
- Altamira, R. (1981). *Historia de la propiedad comunal*. (I. de estudios de la administracion Local, Ed.). Madrid.
- Badosa Coll, E. (1990). Endeutament col·lectiu i desaparició de béns comunals a Catalunya a la segona meitat del segle XVIII. *Pedralbes: Revista D'història Moderna*, (10), 51–66.
- Becat, J. (2001). Vida pastoral i ordenació del territori a Andorra. *Estudis D'història Agrària*, 14, 229–254.
- Block, W. E. (2011). REVIEW OF OSTROM'S GOVERNING THE COMMONS. *Libertarian Papers*, 3(21). Retrieved from <http://libertarianpapers.org/articles/2011/lp-3-21.pdf>
- Bosch, Monica. Congost, Rosa. Gifre, P. (1997). Los bandos. La lucha por el individualismo agrario en Cataluña. Primeras hipotesis (ss XVII-XIX). *Noticiario de Historia Agraria*, 13, 65–88.
- Bosch, M., Congost, R., & Gifre, P. (1996). L'assalt als comunals. Tres universitats empordaneses (segles XVII-XVIII). In J. Busqueta & E. Vicedo (Eds.), *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània* (pp. 123–149). Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- Bringué, J. M., Dantí, J., Gifre, P., Gual, V., Olivares, J., Sanllehy, M. A., ... Vicedo, E. (1998). Els béns comunals a la Catalunya moderna (segles XVI-XVIII). In E. Belenguer, J. Dantí, & V. Gual (Eds.). Barcelona: Rafael Dalmau Editor.
- Bringué i Portella, J. M. (1995). *Comunitats i Bens Comunals al Pallars sobirà, segles XV-XVIII*. Universitat Pompeu Fabra.
- Bringué i Portella, J. M. (2008). Des de Mongat a Castelldefels: la lluita pel control de les pastures (segles XVI-XVII). *Pedralbes*, 28, 815–834.
- Brunet, M. (1995). Droit de parcours et « enclosures » dans le Roussillon du XVIIIe siècle. *Annales Du Midi : Revue Archéologique, Historique et Philologique de La France Méridionale*, 107(210), 219–229. <https://doi.org/10.3406/anami.1995.2472>

- Brutails, A. (1888). ÉTUDE SUR L'ARTICLE 72 DES USAGES DE BARCELONE: Connu; sous le nom de LOI STRATÆ. *Nouvelle Revue Historique De Droit Français Et Étranger*, 12(59–79). Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/43891454>
- Congost, R. (2007). *Tierras, leyes, historia*. (Crítica, Ed.). Barcelona.
- Dantí i Riu, J. (1996). Els béns comunals a Catalunya a l'època moderna. In J. Busqueta & E. Vicedo (Eds.), *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània* (pp. 93–109). Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- De Moor, T. (2007). La función del común. La trayectoria de un comunal en Flandes durante los siglos XVIII y XIX. In R. Congost & J. M. Lana (Eds.), *Campos cerrados, debates abiertos. Análisis histórico y propiedad de la tierra en Europa (siglos XVI-XIX)* (pp. 111–139). Pamplona: Universidad publica de Navarra / Nafarroako Unibersitate Publikoa.
- Duran, M. (1993). El reformisme borbònic i l'agricultura catalana. *MANUSCRITS*, 11, 43–59. Retrieved from <http://ddd.uab.cat/pub/manuscripts/02132397n11/02132397n11p43.pdf>
- Esteve, F., & Hernando, J. (2007). Régimen comunal y economía moral en el Antiguo Régimen. La lenta transformación de los derechos de propiedad en Madrid, siglos XV-XVIII. In R. Congost & J. M. Lana (Eds.), *Campos cerrados, debates abiertos. Análisis histórico y propiedad de la tierra en Europa (siglos XVI-XIX)* (pp. 173–200). Universidad publica de Navarra / Nafarroako Unibersitate Publikoa.
- Fabregat Galcerà, E. (1996). L'aprisió en els segles XVIII-XIX a la zona de Tortosa. In J. Busuqeta & E. Vicedo (Eds.), *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- Fabregat Galcerà, E. (2008). Concessions, aprisions i emfiteusis: la formació de la propietat territorial al delta de l'Ebre (s. XII-segle XIX). *Estudis D'història Agrària*, 0(21), 49–78.
- Fernandez Trabal, J. (1989). Aprofitaments comunals, prats i pastures al delta del Llobregat (segles XIV-XV). Conflictes per a la utilització de l'espai a la Baixa Edat Mitjana. *Acta Historica et Archaeologica Medievalia*, (10), 189–221. Retrieved from <http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/68521/1/187516.pdf>
- Ferrer i Mallol, M. T. (1996). Emprius i béns comunals a l'Edat Mitjana. Retrieved from <https://digital.csic.es/handle/10261/25208>

- Font i Rius, J. M., Ferrer i Mallol, T., Fernandez Trabal, J., Eritja i Ciuró, X., Dantí i Riu, J., Gual Vilà, V., ... Mayaud, J.-L. (1996). *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània*. (J. Busqueta & E. Vicedo, Eds.) (1a ed.). Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- Generalitat de Catalunya. Centre de la propietat forestal. Anàlisi de les dades cadastrals. (2012). *Estructura de la propietat forestal de Catalunya*. Barcelona. Retrieved from http://cpf.gencat.cat/web/.content/or_organismes/or04_centre_propietat_forestal/01_organisme/publicacions/publicacions_tecniques/manuals/manual_estructura_de_la_propietat_forestal_de_catalunya/cadastre.pdf
- Gifre, P. (1995). Universitats endeutades i fiscalitat comunitaria. Les universitats del comtat d'Empúries, 1659-1705. *Recerques: Història, Economia, Cultura*, 33, 53–75.
- Gudiol, J. (1907). TRADUCCIÓ DELS USATGES, LES MÉS ANTIGUES CONSTITUCIONS DE CATALUNYA Y LES COSTUMS DE PERE ALBERT. *Anuari de L'institut D'estudis Catalans*, 294. Retrieved from <http://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000100/00000095.pdf>
- Hardin. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science*, 162(3859), 1243–1248. <https://doi.org/10.1126/science.162.3859.1243>
- Hunt, D. (1988). Peasant movements and communal property during the French Revolution. *Theory and Society*, 17(2), 225–283. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/657495>
- Iriarte Goñi, I. (1996). *Bienes comunales y capitalismo agrario en Navarra*. (pesca y alimentacion Ministerio de agricultura, Ed.). Madrid.
- Iriarte Goñi, I., & Lana Berasain, J. M. (2007). Concurrencia y jerarquización de derechos de apropiación sobre los recursos: bienes comunales en Navarra, siglos XVIII-XX. In R. Congost & J. M. Lana (Eds.), *Campos cerrados, debates abiertos. Análisis histórico y propiedad de la tierra en Europa (siglos XVI-XIX)* (pp. 201–234). Pamplona: Universidad publica de Navarra / Nafarroako Unibersitate Publikoa.
- Jiménez, L. S. i. (2009). Bans i usos comunals: conflictes de llarga durada. Cantallops com a exemple. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 40(0), 263–290. <https://doi.org/10.2436/10.2436-20.8010.01.17>

- Junqueras Vies, O. (2006). *ECONOMIA I PENSAMENT ECONÒMIC A LA CATALUNYA DE L'ALTA EDAT MODERNA (1520-1630)*. (Universitat Autònoma de Barcelona, Ed.). Bellaterra (Barcelona): servei de publicacions. Retrieved from http://ddd.uab.cat/pub/lilibres/2006/103262/ecopeneco_a2006.pdf
- Martínez, J. M. (2010). *Expansió agrària i conflicte social al segle XVIII. El litigi per les terres comunals de Tamarit de Llitera*. (E. i publicaions de la UdL, Ed.). Lleida.
- Marull, J., Pino, J., & Tello, E. (2008). The Loss of Landscape Efficiency: An Ecological Analysis of Land-Use Changes in Western Mediterranean Agriculture (Vallès County, Catalonia, 1853-2004)*. *Global Environment*, 2, 113–151.
- Olivares i Periu, J. (1996). Els comunals: un conflicte entre viles, camperols i senyors, 1591-1658. In J. Busqueta & E. Vicedo (Eds.), *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània* (pp. 191–218). Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons. The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press. Retrieved from http://wtf.tw/ref/ostrom_1990.pdf
- Padrós, J. A. (2000). Endeudamiento y límites de la solidaridad campesina en la Cataluña del siglo XVI. *Noticiario de Historia Agraria*, 1(20), 41–60.
- Pellicer Vilalta, M. (2007). Los cercamientos de tierras en Cataluña. Fuentes para el estudio de una “revolucion silenciosa” (1714-1785). In R. Congost & J. M. Lana (Eds.), *Campos cerrados, debates abiertos. Análisis histórico y propiedad de la tierra en Europa (siglos XVI-XIX)* (pp. 249–292). Pamplona: Universidad publica de Navarra / Nafarroako Unibersitate Publikoa.
- Perez Cebada, J., & Sanchez Salazar, F. (2006). DESTROYING THE COMMONS: THE ENCLOSURE LANDS IN SPAIN IN THE ANCIEN RÉGIME. In *IASCP Europe Regional Meeting*. Brescia - Italy. Retrieved from <https://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/bitstream/handle/10535/1918/Cebada-Salazar.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Piqueras Arenas, J. A. (coord). (2002). *Bienes comunales: propiedad, arraigo y apropiación*. (pesca y alimentacion Ministerio de agricultura, Ed.). Madrid.
- Plack, N. (2009). *Common land, wine and the french revolutionthern France, 1789-1820*. (A. P.L., Ed.). Cornwall, England.

- Sahlins, P. (1988). The Nation in the Village: State-Building and Communal Struggles in the Catalan Borderland during the Eighteenth and Nineteenth Centuries. *The Journal of Modern History (University of Chicago Press)*, 60(2), 234–263. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/1881132>
- Sala, P. (1995). Tragedia deis comunals i Tragedia dels tancaments , dilema del presoner i cooperació no altruista . Un estat de la qüestió sobre la propietat comunal per Pere Sala. *Recerques: Història, Economia I Cultura*, 33, 137–147.
- Sala i Martin, X. (2009, October 17). la tragedia del bien comunal. *La Vanguardia*. Barcelona.
- Sanllehy i Sabi, M. À. (1996). Les concòrdies a la Val d’Aran (s. XVI-XVIII): de la delimitació de territoris a la limitació d’usos comunals. In J. Busuqeta & E. Vicedo (Eds.), *Béns comunals als Països Catalans i a l’Europa contemporània* (pp. 219–236). Lleida: Institut d’Estudis Ilerdencs.
- Sentencia de TS, Sala 3^a, de lo Contencioso-Administrativo, 9 de Diciembre de 2013 - Jurisprudencia - VLEX 487287638. (2013). Retrieved May 26, 2017, from <https://supremo.vlex.es/vid/487287638>
- Serra, E. (2013). La Crisi del segle XVII a Catalunya. *Butlletí de La Societat Catalana d’Estudis Històrics*, 297–315.
- Serra (coord), E. (2008). *Història agrària dels Països Catalans, volum 3: Edat Moderna*. (Fundació catalana per la recerca i la innovació i universitats dels Països Catalans, Ed.). Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Serra Clota, A. (2001). Entre una ramaderia senyorial i una ramaderia pagesa (segles X-XIII). *Estudis D’història Agrària*, 14, 41–62.
- Serra Puig, E. (2013). LA CRISI DEL SEGLE XVII I CATALUNYA. *Butlletí de La Societat Catalana d’Estudis Històrics*, XXIV, 297–315. <https://doi.org/10.2436/20.1001.01.110>
- Serramontmany, A. (2016, February). *Nivells de vida, dinàmiques socials i canvi històric. L’àrea de Besalú, 1750-1850*. Universitat de Girona. Retrieved from <http://www.tdx.cat/handle/10803/371143>
- Serrano i Jiménez, L. (2009). Bans i usos comunals: conflictes de llarga durada. Cantallops com a exemple. *Annals de l’Institut d’Estudis Empordanesos*, 40(0), 263–290. <https://doi.org/10.2436/10.2436-20.8010.01.17>

Thompson, E. P. (1993). *Customs in common*. New York: The New Press.

Vilar, P. (1964). *Catalunya dins l'Espanya moderna, el medi històric*. (Edicions 62, Ed.) (5a (1986)). Barcelona.

Wilson, D. S. (2016, October). The Tragedy of the Commons: How Elinor Ostrom Solved One of Life's Greatest Dilemmas. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2012.12.008>

